

ЛІТАРАТУРА

1. Фёдор Голотузов. Заметки касательно белорусского наречия // Родное слова.— 2001.— № 9.— С. 48.
2. Беларуская мова / Пад рэд. Аляксандра Лукашанца, Мікалая Прыгодзіча, Лідзіі Сямешкі / Uniwersytet Opolski— Instytut Filologii Polskiej.— Opole, 1998.— С. 13.
3. Филин Ф.П. Образование языка восточных славян.— М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1962.— С. 292.
4. Беларуская мова / Пад рэд. Аляксандра Лукашанца, Мікалая Прыгодзіча, Лідзіі Сямешкі / Uniwersytet Opolski— Instytut Filologii Polskiej.— Opole, 1998.— С. 13.
5. Шахматов А.А. Курс истории русского языка.— СПб., 1910.— Ч. 1.— С. 209.
6. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания.— М.: Наука, 1985.— С. 14.
7. Тамсама. С. 9.
8. Янкоўскі Ф. Беларуская мова.— Мн.: Выш. школа, 1978.

УДК 882.6.083

М. Дз. Міхей, дацэнт, канд. філал. навук; А. М. Рай, ст. выкладчык

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

Byelorussian is the state language of the Republic of Belarus. It's used not in Belarus only but abroad as well. Future specialists and the specialists in the publishing trade in particular must know the modern condition of Byelorussian very well to use it correctly.

Сучасная беларуская мова — адна з высокаразвітых еўрапейскіх моў. Яна з'яўляецца найважнейшым элементам нацыянальнай культуры беларускага народа. Беларуская мова стала дзяржаўнай з 1920 г. Яна сфарміравалася на аснове жывой народнай гаворкі беларусаў, на працягу некалькіх пакаленняў апрацоўвалася, шліфавалася, узбагачалася майстрамі беларускай літаратуры. Сёння яна вызначаецца ўжо наддыялектнасцю, нарматыўнасцю, наяўнасцю пісьмовай і вуснай формаў, стылістычнай дыферэнцыяванасцю, поліфункцыянальнасцю.

Добра ведаць беларускую літаратурную мову ў яе сучасным стане неабходна ўсім грамадзянам нашай рэспублікі, асабліва спецыялістам у розных галінах навукі і культуры, вытворчасці, якім даводзіцца ўступаць у зносіны з грамадскасцю, нават калі родная мова іх не беларуская.

Беларускі народ мае сваю шматвяковую гісторыю, матэрыяльную і духоўную культуру. А ўсё гэта адлюстравана ў мове. Ведаць гісторыю і культуру народа, сярод якога жывеш,— абавязак кожнага адукаванага чалавека.

Але сёння беларуская літаратурная мова перажывае перыяд нейкай анархіі, калі сродкі масавай інфармацыі (СМІ) не толькі не садзейнічаюць здароваму яе развіццю, а, наадварот, свядома і несвядома парушаюць яе фанетычныя, арфаграфічныя, лексічныя і граматычныя нормы.

Нацыянальныя рысы мовы адлюстроўваюцца ў яе лексіцы, фанетыцы, граматыцы. Але не аднолькава. Лексіка найбольш гібкая, падатлівая да змен, яна мае тэндэнцыю да інтэрнацыяналізацыі. Пры неабходнасці словы запазычваюцца з іншых моў. Граматыцы ўласціва большая ўстойлівасць. Вельмі адметнай нацыянальнай асаблівасцю мовы з'яўляецца яе інтанацыя. Інтанацыя — гэта душа мовы, яе цяжка падрабіць. І сёння вялікая небяспека навісла над беларускай мовай — небяспека знішчэння яе знутры, праз інтанацыю. Да гэтага вядзе скажэнне беларускай інтанацыі многімі дыктарамі беларускага радыё і тэлебачання.

Важнай асаблівасцю беларускай мовы з'яўляецца тое, што ўсе галосныя ў слове, націскныя і ненаціскныя, вымаўляюцца выразна, рэдукцыі іх не бывае. Значыць, для беларускай мовы шкодная скорагаворка, калі ненаціскныя галосныя рэдукуюцца. А дыктары беларускага радыё і тэлебачання, наадварот, імкнучыся перадаць больш інфармацыі ў адзінку часу, так хутка гавораць, што нельга часам распазнаць не толькі ненаціскныя галосныя, але і асобныя словы. Да таго ж некаторыя дыктары парушаюць сінтагматычныя члянэнні сказа. Часам ствараецца ўражанне, што дыктар — заіка.

Бяздумнае запазычванне польскай і рускай лексікі не раз ставіла беларускую мову на грань адмірання. І сёння пагроза паланізацыі і русіфікацыі беларускага народа застаецца рэальнай. Да таго ж, у нашы аб'явы і рэкламы ўсё больш і больш прасочваюцца англійская і нямецкая мовы. У сучасных сродках масавай інфармацыі, у мове мастацкай літаратуры, у дзелавым стылі нямала чужых слоў, якія ўводзяцца без усякай патрэбы, вельмі часта парушаецца граматычны лад нашай мовы. Нягледзячы на намаганні некаторых беларускіх лінгвістаў, пісьменнікаў, настаўнікаў перасцерагчы ад неўласцівых нашай мове граматычных формаў і лексічных агрэхаў, у сучасным беларускім друку вельмі шмат моўных памылак. Парушаюцца таксама правілы арфаграфіі і пунктуацыі. Акрамя памылак традыцыйных, на вялікі жаль, шмат і непрымальных навацый.

Памылкі ў галіне лексікі і фразеалогіі

У мову беларускіх выданняў вельмі часта пранікаюць рускія словы. Некаторыя аўтары публікацый, мабыць, не ведаюць добра беларускай літаратурнай мовы і не карыстаюцца або няправільна карыстаюцца перакладнымі і тлумачальнымі слоўнікамі. Бо як можна растлумачыць ужыванне рускіх слоў, для якіх ёсць у нашай мове добрыя свае адпаведнікі?! А што ўжо казаць пра карэктараў і рэдактараў, чаму яны прапускаюць у друк памылкі? Вось некалькі прыкладаў з беларускіх газет і часопісаў:

...лічба ў адчоце (у справаздачы), выходзілі на крыльцо (на ганак), у бедных лачугах (хацінах, халупах), за кошт ссуд (пазык), таянне снегу (раставанне), цераз калітку (брамку, веснічкі), супруг (муж), у палісадніках (у агародчыках, у кветніках), папачыцельства (апека), лянiвiыя шчы (свежая капуста, вараная свежая капуста).

Пранікненне некаторых рускіх слоў у беларускую мову, магчыма, аблягчаецца падабенствам марфалагічнай структуры беларускіх і рускіх слоў і іх нязначным адрозненнем у вымаўленні: багацтва (багацці), пасцігаючы (спасцігаючы), корчыцца (курчыцца), лянiцца (лянueцца), перапiлiлi (перапiлавалi), ламаецца (ломiцца), карнявой (каранёвай), устранiць (устаранiць), камочкi (камячкi).

Інтэнсіўны працэс уздзеяння рускай мовы на беларускую адчуваецца на такім факце, што шмат якія беларускія словы замяняюцца рускімі, а слоўнікі ўзаконьваюць іх, падаючы паралельна рускае і беларускае слова, або іх варыянты. Напрыклад: *iнтapэс (iнтepес — iцкaвacць, iнтapэс, кapысць), кiпячoнaя вaдa (кiпячeный — кiпячoны, гaтaвaны, пapаны), aпacaццa (oпacaтcьcя — aпacaццa, aсцepaгaццa, cцepaгчcя, бaяццa), смeць (смeть — aдвaжвaццa, смeць).*

Аднаму рускаму мнагазначнаму слову можа адпавядаць у беларускай мове два ці больш асобных слоў і наадварот. Міжмоўная полісемія і аманімія таксама часта не ўлічваецца нашымі аўтарамі, карэктарамі і рэдактарамі. Напрыклад: *дымьць трубы (каміны), з трубкay у зубах (з люлькay у зубах), мацi прaлa бялiзнy (мацi мьлa бялiзнy);*

руск. *открыть* — бел. *адчыніць* (акно, дзверы), *адкрыць* (сход), *разявіць* (рот), *адплюшчыць*, *расплюшчыць* (вочы), *разгарнуць* (кнігу); *любить* — *любіць* і *кахаць*; *терять* — *губляць* і *траціць* і *інш.*

Свавольства дапускаюць СМІ пры напісанні некаторых уласных назоўнікаў і вытворных ад іх слоў: *Гародня*, *Гарадзенскі раён* (Гродна, Гродзенскі р-н); *Бярэсце*, *берасцейскі*, *берасцейцы* (*Брэст*, *брэсцікі*, *брэстаўчане*), *Менск*, *мінчукі* (Мінск, мінчане), *Ворша* (*Орша*), *летувіскі* (*літоўскі*), *гамельчукі* (*гамяльчане*) і *інш.*

Нельга перакладаць на беларускую мову іншамоўныя імёны і прозвішчы. Напрыклад: *Іван Жахлівы* (ва ўсіх газетах), трэба: *Іван Грозны*. Абрэвіятуры НКУС у беларускай мове ніколі не было і не павінна быць. Гэта непатрэбны пераклад гістарызму НКВД. Наогул, у нашых СМІ столькі абрэвіятур, што, мабыць, іх ведаюць толькі аўтары: *аперацыі з ДКА*, *некалькі дзесяткаў МЖБК*, *ліцэй БГакц*, *дырэктар ВКФ* і *інш.*

Дрэнныя справы з ужываннем фразеалагізмаў, якія яскрава, вобразна адлюстроўваюць з'явы рэчаіснасці, у пэўнай меры вызначаюць нацыянальны воблік мовы. Паслоўна перакладаць іх нельга. Трэба падбіраць у сваёй мове адпаведныя або блізкія па значэнні фраземы, а то і перадаваць іх апісальна ці нават адным словам. Напрыклад: *два сапога пара* — *абое рабое*, *адзін аднаго варты*; *дело в шляпе* — *усё ў парадку*; *канула в лету* — *сцёрлася з памяці*; *а ларчик просто открывался* — *а разгадка была простая*.

Аднак у нашым друку сустракаем: *два боты пара* (і ў РБС), *справа ў капялюшы*, *канула ў Лету*, *куфэрчык проста адкрываецца*. Як бачым, паслоўны пераклад рускіх фразеалагізмаў не ўзбагачае нашу мову, а, наадварот, разбурае яе, выклікае ў адных якідную ўсмешку, у іншых — пачуццё горычы.

Такім чынам, у сучаснай беларускай літаратурнай мове, пісьмовай і вуснай, вельмі шмат памылак, якія па традыцыі робяцца пад уплывам рускай мовы. Але некаторыя аўтары, змагаючыся супраць непатрэбных русізмаў, кідаюцца ў другую крайнасць — бяздумна, неапраўдана ўводзяць у мову, замест не толькі русізмаў, але і сваіх беларускіх слоў, польскія словы або спрабуюць стварыць нейкія свае словы на польскі лад. Чужымі, незразумелымі, непатрэбнымі з'яўляюцца словы: *у ангажаваных СМІ* (*запрошаных*), *адсоткі* (*працэнты*), *варункі* (*умовы*), *імпрэза* (*мерапрыемства*), *мапа* (*геаграфічная карта*), *наклад 5000 асобнікаў* (*тыраж 5000 экзэмпляраў*), *пекныя вершы* (*цудоўныя вершы*).

У сучасных СМІ ажыўляюцца паланізмы, якія ўжо ўстарэлі і выйшлі з ужывання: *пастарунак* (*мясцовае аддзяленне паліцыі ў Заходняй Беларусі да 1939 г.*), *жаўнер* (*салдат польскай арміі*), *краёвы* (*краявы*, *айчынны*, *мясцовы*), *прэзентаваць* (*рэкамендаваць*). Некаторыя паланізмы засталіся ў гаворках (дыялектызмы) і ў размоўным стылі: *рыхтык* (*якраз*, *дакладна*), *аблуда* (*крывадушнасць*, *няшчырасць*), *вытукліваць* (*вылучаць*, *падкрэсліваць*), *ходнік* (*тратуар*), *размаіты* (*разнастайны*, *розны*), *высілкі* (*намаганні*).

Перарабляюцца на польскі лад, а часам і замяняюцца словы, раней запазычаныя з іншых слоў: *ангельскі* (*англійскі*), *гішпанскі* (*іспанскі*), *амбасада* (*пасольства*), *гатэль* (*гасцініца*), *тэлевізія* (*тэлебачанне*), *тэза* (*тэзіс*).

Свядомыя і несвядомыя паланізатары ўводзяць у беларускую мову польскія словы, аднакаранёвыя з беларускімі, але адрозныя значэннем або марфемным саставам, словаўтваральнай мадэллю. Напрыклад: слова «*чын*» у польскай мове мае значэнне «*учынак*, *дзеянне*», а ў беларускай мове «*званне*, *ранг*» (*афіцэрскі чын*), «*спосаб*,

прыём» (карэнным чынам, галоўным чынам). Вытворныя ж словы чамусьці базіруюцца на польскай аснове: чыннасць (праца, функцыя; справа, занятак), чынны (дзеінасны, актыўны), чыннік (фактар).

Прапануем пазбягаць яшчэ і такіх паланізмаў: адменны (адрозны, іншы), аповяд, расповяд (расказ, расказанне), вучэльна (навучальная ўстанова, вучылішча), выбітны (выдатны), развой (развіццё).

Граматычныя, арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі

У блізкароднасных мовах многія словы маюць аднолькавыя карані, але адрозніваюцца граматычна: канчаткамі, характарам асновы і, адпаведна, граматычным родам і лікам. Нават аднолькавыя лексемы могуць адносіцца да розных граматычных родаў. Гэта з'яўляецца прычынай таго, што дапускаюцца памылкі ва ўжыванні родавай формы некаторых назоўнікаў ва ўмовах беларуска-рускай інтэрферэнцыі. Вось прыклады такіх памылак: *два шафы кніг* (трэба: *дзе шафы кніг*), *вялікі табе дзякуй* (трэба: *вялікае*; *параўн.: раздалося гучнае «ўра!»*), *настаўнічаў пад Любчаю* (пад Любчам, гэта назва мястэчка, наз. ніякага роду, дьял. Любчо).

Назіраюцца і несупадзенні формаў ліку назоўнікаў у рускай і беларускай мовах. Пры граматычным калькаванні з рускай мовы і дапускаюцца памылкі ва ўжыванні формаў ліку: *лёсы людзей, вагі* (руск. *весы*), *не хапала сілаў, ... да іх патрэб і цікавасцей* (трэба: *лёс, вага, сілы, цікавасці*).

Незвычайную актыўнасць праяўляюць сёння словатворцы. У сучаснай беларускай літаратурнай мове паяўляецца вельмі шмат новых неўнармаваных слоў і словаформаў. Некаторыя наватворы магчыма прыжывуцца. Але нельга так засмечваць нашу мову навацыямі непатрэбнымі. Наўрад ці зразумелыя ўсе наступныя словы беларускім чытачам, нават адукаваным: *апрочанасць, спартыўныя высцягі, зацёмка, зладнасць, лабуненне, майнасць*.

Пад уплывам рускай мовы ў беларускім друку даволі часта ўжываюцца формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў у значэнні найвышэйшай ступені параўнання: *злейшага ворага праваслаўя (самага злога), навейшых даследаванняў (самых новых) важнейшыя напрамкі (найважнейшыя, або самыя важныя)*.

Шмат памылак назіраецца і ў дзеяслоўных формах: *сцямнелася рана (сцямнела); «Мае ўспаміны» сталіся асновай спектакля (сталі); калектыў наведваўся на беларускую зямлю (наведваў зямлю)*.

Часта неапраўдана замяняюць злучальны злучнік і далучальным злучнікам ды: *... між глядзельнай залаю ды сцэнаю; няма праблем ды клопатаў*. Нельга замяняць пыгальную часціцу ці злучнікам або: *павінен працаваць колькі гадзін — 8 або 4? (трэба: 8 ці 4?)*.

Зноў жа пад уплывам рускай мовы парушаюцца правілы прыназоўнікавага і беспрыназоўнікавага кіравання і прымыкання: *аглядае дрэвы па вясне (вясной), работы па дому (дома), па абедзе працавалі дзве секцыі (пасля абеду), мурашкі прабеглі па целу (па целе), пажартаваць над сябрамі (з сяброў), займаць чаргу за талончыкам (чаргу па талончык), сядзелі за камп'ютэрам (ля камп'ютэра; працавалі на камп'ютэры)*.

У нашых СМІ сустракаем і словы з няправільным націскам: *высака (высока), ляглі спаць (леглі), у хлеве (хляве)*.

Як жа можна растлумачыць такую незвычайную з'яву — наяўнасць вялікай колькасці разнастайных памылак? Як вядома, сучасная беларуская літаратурная мова з'яўляецца дзяржаўнай мовай Рэспублікі Беларусь. А дзяржаўную мову павінна ахоўваць, клапаціцца аб ёй дзяржава. Значыць, наша дзяржава, наш урад не клапаціцца

аб беларускай мове, не абараняе яе ад непрыемнага ўплыву свядомых і несвядомых яе разбуральнікаў.

Мова, як вядома, пастаянна развіаецца, узбагачаецца новымі словамі, запазычанымі з іншых моў, і ўласнымі наватворамі. Некаторыя навацыі прыжываюцца ў нашай мове, асабліва тыя, што не парушаюць заканамернасцяў развіцця мовы. Прыжываюцца часам нават памылкі. Напрыклад: *Арганізацыя Аб'яднаных Нацый (ААН), правільна было б: Арганізацыя Аб'яднаных Дзяржаў.*

Выяўленне і аналіз тыповых лексічных, граматычных, стылістычных, арфаграфічных і пунктуацыйных памылак у СМІ дапаможа студэнтам глыбей пранікнуць у таямніцы беларускай літаратурнай мовы, правільна карыстацца слоўнікамі і навуковымі працамі, авалодаць практычна моўным багаццем.

ЛІТАРАТУРА

1. Бандарэнка Т. П. Пра найбольш тыповыя памылкі ў мове газет // Беларуская лінгвістыка. Выпуск 21.— Мн., 1982.— С. 38—45.
2. Вештарт Г. «Ахілесавы пяты» беларускага друку // Літаратура і мастацтва.— 2001.— 23 ноября.— С. 13.
3. Сцяцко П. Не кансерваваць «трасянку»... // Палымя.— 2002.— № 1.— С. 228—250.

УДК 808.26-316.4:(54+66)

Н. Я. Савіцкая, ст. выкладчык

БЕЛАРУСКАЯ ХІМІЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ Ў ТЭРМІНАЛАГІЧНЫХ СЛОЎНІКАХ 20-ГА СТАГОДДЗЯ

In article ways of becoming of the Byelorussian chemical terminology are considered, the annotated bibliography is resulted.

Існуе думка, што па ўзроўні лексікаграфічнай навукі можна меркаваць аб ступені развіцця пэўнай дзяржавы, нацыі, аб яе культуры і эканоміцы. Зазірнуўшы ў гісторыю, можам нагадаць, што першы друкаваны слоўнік усходніх славян быў выдадзены ў 1596г. Лаўрэнціем Зізаніем у Вільні. І гэта адбылося на два гады раней, чым у праслаўленай лексікаграфічнымі працамі Англіі, дзе першы друкаваны слоўнік «Свет слоў» Джона Флорыа выйшаў з друку ў 1598 годзе.

Беларускія лексікаграфы 17—18 стагоддзяў, не маючы магчымасці ствараць беларускія слоўнікі, паколькі дзяржаўнай мовай стала польская, вымушаны былі свае працоўкі аддаваць на карысць рускай або польскай моў. Так, рукапісны беларуска-лацінска-польскі слоўнік паслужыў асновай для маскоўскага «Лексикона трызыхно-го...» Ф. П. Палікарпава-Арлова (1704); у складзе польска-лацінска-грэчаскага слоўніка Г. Кнапскага (1621) шмат беларускай лексікі; у 1700г. у Маскве выдадзены шматмоўныя «Номенкляторы» (лексіконы) нашага земляка І. Ф. Капіеўскага, якія сталі, па сутнасці, першымі тэрміналагічнымі слоўнікамі ў Расіі.

Гісторыя сучаснай беларускай тэрміналогіі вядзе свой адлік з часу каліфікацыі беларускай літаратурнай мовы, пачатак якой паклала «Беларуская граматыка для школ» Браніслава Тарашкевіча (Вільня, 1918), што замацавала на пісьме асноўныя правапісныя і марфалагічныя нормы, выпрацаваныя ў папярэдні перыяд. Пэўную частку тэрміналагічнай лексікі фіксуюць першыя перакладныя слоўнікі, што выконвалі і нарматыўную функцыю, сярод якіх «Маскоўска-беларускі слоўнік»